

REGIONLARIN DAYANIQLI İNKİŞAFIN ŞƏHƏRLƏRİN VƏ ŞƏHƏRƏTRAFI ƏRAZİLƏRİN BİR-BİRİ İLƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏLİNİN YARADILMASININ EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Müasir dövrdə regionların dayanıqlı inkişafını təmin edəcək layihələrin və işçi planların, sosial-iqtisadi inkişafı proqnozlaşdıran sənədlərin, yol xərilərinin hazırlanmasında şəhər və şəhərətrafi ərazilərin istər ekoloji, istər sosial, istərsədə infrastuk baxımında düzgün qiymətləndirilməsi olduqca vacibdir. Belə ki, ilkin mərhələdə bu qiymətləndirmənin düzgün aparılması regionun şəhər və şəhərətrafi

ərazilərdə münafisəli vəziyyət və problemlərin olmamasının əsas qarantı sayılır. Şəhərlərin ətrafında şəhərətrafi ərazilər - şəhərlərin fəaliyyəti və inkişafı üçün zəruri olan şəhərətrafi ərazilər formalaşır. Şəhərətrafi ərazilərin ölçüsü şəhərlərin böyüməsi ilə artır və şəhərsalma təcrübəsinin göstərdiyi kimi, əhalisi 100 mindən 500 minə qədər olan şəhərlər üçün təxminən 20-25 km; 500 mindən 1 milyon

əhalisi olan şəhərlər üçün - 25-30 km; 1 milyondan çox əhali - 35-50 km qəbul edilir.

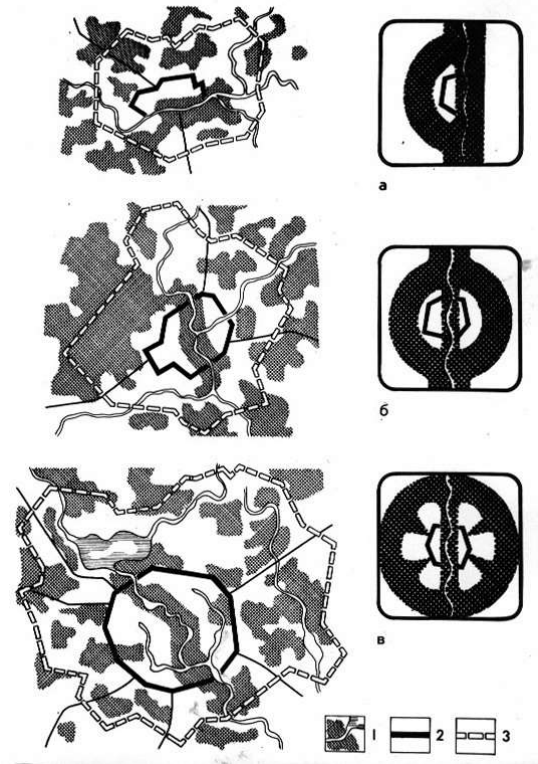
Regionların dayanıqlı yüksəlişində şəhər və şəhəratrafi landşaftın qarşılıqlı əlaqəsi onlar üçün vahid layihə və planlaşdırma sənədlərinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Planlaşdırma tədbirləri məskunlaşma, nəqliyyat, mühəndislik, ərazidə mövcud olan təbii su ehtiyatlarından və ərazinin ümumi landşaft relyefindən rekreasiya məqsədi ilə istifadə üçün infrastrukturlarının vahid sistemlərini formalaşdırmaqla, şəhərlərin və şəhəratrafi ərazilərinin planlaşdırma strukturlarının əlaqələndirilmiş inkişafı ilə bu qarşılıqlı əlaqəni əhatələməlidir [1, 2].

Şəhərlər və şəhəratrafi ərazilər üçün vahid təbii və ekoloji karkasın formalaşdırılması olduqca müstəsna ekoloji əhəmiyyətə malikdir. Şəhər və şəhəratrafi yaşıllıqların, su-yaşıllıq quruluşlarının ərazi bütövlüyünü və bir-biri ilə əlaqəsini təmin etmək lazımdır. Şəhəratrafi ərazilərin təbii və ekoloji karkasının formalaşması üçün əsas amillər təbii biosenozları məhsuldarlığı və növ müxtəlifliyini artıran kiçik çayların vadiləri ola bilər. Şəhəratrafi ərazilərin ekoloji cəhətdən optimal planlaşdırmasının təşkili o zaman düzgün hesab edilə bilər ki, təbii komplekslərin və onların bütün elementlərinin normal fəaliyyəti, təbii sərvətlərdən və xüsusəndə su ehtiyatlarında qənaətlə, səmərəli istifadə, onların yenilənməsini və bərpası, təbii sistemlərin ekoloji tarazlığının qorunmasını təmin edilmiş olsun.

Regionların inkişafı, şəhərlərin böyüməsi ilə vətəndaşların şəhəratrafi istirahət zonalarına ehtiyacı artır. Şəhəratrafi ərazilərin tərkibinə şəhərlərin yaşıl əraziləri - şəhərlərə bitişik ərazilər, eyni zamanda rekreasiya və dezinfeksiya funksiyalarını yerinə yetirən ərazilər daxildir. Bu ərazilərə əsasən əhalinin istirahətinin təşkili və şəhər mühitinin sanitariya-gigiyenik vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş landşaft və rekreasiya zonaları yəni süni salınmış parkları, təbii meşə parkları, rekreasiya məqsədi ilə su anbarlarından istifadə və s. aiddir (şəkil 1).

Regionların dayanıqlı inkişafında yeni urbanlaşma prinsipinə üstünlük verilməlidir. Yeni urbanlaşma əvvəlki şəhər nəzəriyyələrinin çatışmazlıqlarına reaksiya olaraq yaran-

mış şəhər anlayışıdır. Bau anlayışda dayanıqlı inkişaf- ərazilərin inkişafı və istismarı zamanı ətraf mühitə minimal təsir, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi, ətraf mühitə qayğı və təbii sistemlərin dəyərinin dərk edilməsi, bərpa olunmayan enerji mənbələrindən istifadəni azaltmaq və yerli istehsalı artırmaq, enerji səmərəliliyi prinsiplərinə riayət etmək kimi qəbul edilir.

Şəkil 1. Müxtəlif ölçülü şəhərlərin şəhəratrafi yaşıllıq sahələrinin planlaşdırılması modelləri:

*a – kiçik; b - böyük və orta; böyük
1 - təbii komplekslər; 2 - şəhər sərhdələri;
3 - şəhərlərin yaşıl zonalarının sərhdələri*

Regionların dayanıqlı inkişafının təminində şəhəratrafi ərazilərin planlaşdırma təşkilinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- aktiv inkişaf zonalarının və mühafizə olunan təbiət zonalarının məkan qütbləşməsi – inkişafın məhdud ərazilərdə cəmlənməsi və təsərrüfatdan istifadənin qadağan edilməsi və məhdudlaşdırılması ilə təbiəti mühafizə zonalarının yaradılması (tikintilərin inşasının, təbii su hövzələrinin çirkəndirilməsinin, ağacların kəsilməsinin və s. qadağan edilməsi);

- bütün növ qorunan ərazilərin ərazi qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi - şəhəratrafi yaşıllıqlarla ərazi baxımından qarşılıqlı əlaqədə olan xətti və xətti-qovşaqlı şəhəratrafi təbii landşaft strukturlarının formalaşdırılması;
- rekreasiya və ekoloji funksiyaları yerinə yetirən iri təbii landşaft komplekslərinin və suni su hövzələrinin yaradılmasını şəhər ətrafında nisbətən vahid paylanmasının təmin edilməsi;
- şəhər böyüdükcə ərazilərin böyüməsi və təbiəti mühafizə zonalarının inkişafı imkanlarının təmin edilməsi.

Ərazinin landşaft-ekoloji rayonlaşdırılmasını regionların inkişafın intensivliyindən və təbii mühitin dəyişmə dərəcəsindən asılı olaraq bölgüsü belədir:

- intensiv inkişaf əraziləri (təbii mühitin maksimum icazə verilən transformasiyası)- şəhər və kənd yaşayış məntəqələri, nəqliyyat və mühəndis kommunikasiyaları və su təchizatı qurğuları, digər urbanlaşmaya məruz qalmış ərazilər;
- ekstensiv inkişaf əraziləri (təbii mühitin kiçik dəyişiklikləri) – landşaft-rekreasiya əraziləri, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar;
- məşkunlaşmamış və antropogen təsirə məruz qalmayan ərazilər (təbii mühitin maksimum mühafizəsi) – təbii meşələr, yeraltı və yerüstü sular, bataqlıqlar, buzlaqlar və s.

Landşaft-ekoloji rayonlaşdırmanın mahiyyəti ərazinin müəyyən xassələrə malik sahələrinin ekoloji xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, şəhərsalma növləri və formalarını seçərkən onların nəzərə alınmasıdır.

Landşaft - ekoloji rayonlaşdırma təbii landşaftın (iqlim, relyef, geoloji quruluş, yerüstü və qrunut suları, torpaq və bitki örtüyü, canlılar aləmi) və ətraf mühitin (antropogen təsirlərə qarşı müqaviməti, təbiətin səviyyəsi və təbiəti) təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında həyata keçirilir.

Planlaşdırıcı-ekoloji tənzimləmə olduqca qıt olan və getdikcə də tükənən, çirklənən su ehtiyatları ilə yanaşı bütün təbii sərvətlərin mühafizəsi və səmərəli istifadəsi ehtiyacını müəyyən edir. Ətraf mühitin planlaşdırılmasının tənzimlənməsi ətraf mühitin ekoloji tarazlığını və dayanıqlığını, təbii ehtiyatların təkrar istehsalını və ən qiymətli təbii landşaftların, su

ehtiyatların qorunmasını təmin edən tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Yadda saxlamaq lazımdır ki, təbii landşaftların transformasiyası ilə onların xarici görünüşü dəyişir, təbii mühit antropogen mühitə çevrilir.

Beləliklə, regionların dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi üçün davamlı təbii strukturlar şəklində urbanlaşmış ərazilərə ekoloji tarazlığın yaradılması olduqca vacibdir. Sonsuz yenilənən genetik fondun miqrasiyası üçün şəraitin təmin edilməsi prinsiplial olaraq lazımdır. Təbiətdə bitki və heyvanların miqrasiyası əsasən hidroloji şəbəkə boyu baş verir.

Böyük çayların demək olar ki hamısı, bir ayda olaraq, intensiv antropogen təsirə məruz qalmış, üzərlərində və ya sahillərində çox saylı müxtəlif növ hidrotexniki qurğular tikildiyindən bu çaylar artıq canlıların miqrasiyası üçün əsas yolu, “kanalı” funksiyası zəifləyib. Miqrasiya kanalı rolunu ən yaxşı təbii ekosistemləri növ müxtəlifliyi və yüksək məhsuldarlığı ilə seçilən kiçik çaylar və çayların vadiləri yerinə yetirir. Onların qorunub saxlanılması və tədricən mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaranmaqda olan sistemlərinə daxil edilməsi vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Архитектура и градостроительство: Энциклопедия (РААСН) и (НИИТАГ) /под ред. А.В. Иконникова. – М.: Стройиздат, 2001. – 420 с.
2. Потаев, Г.А. Экологическая реновация городов Минск: БНТУ, 2009 – 172 с.

XÜLASƏ

Regionların dayanıqlı inkişafın şəhərlərin və şəhəratrafi ərazilərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin yaradılmasının ekoloji problemləri

Məqalədə regionların davamlı inkişafının mümkünlüyü, şəhər və şəhəratrafi landşaftın, mövcud fauna, flora, su və digər təbii ehtiyatların ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, şəhər və şəhəratrafi ərazilərin keçid əlaqələrinin, yaşıllaşdırma zonalarının yaradılmasının, urbanizasiyasının problemsiz həlli yollarının

öyrənilməsi, eləcə də landşaft-ekoloji rayonlaşdırma, planlaşdırıcı-ekoloji tənzimləmə məsələləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *regionların dayanıqlı inkişafı, ərazinin landşaft-ekoloji rayonlaşdırılması, ekstensiv inkişaf əraziləri, miqrasiya kanalları ekoloji problem*

Abdullaeva N.A., Yusifli A.E.

Environmental problems of creating the interconnectedness of cities and suburbs in the sustainable development of regions

In the article, for the possibility of sus-

tainable development of regions, ensuring the environmental safety of the urban and suburban landscape, the existing fauna, flora, water and other natural resources, the study of problem-free solutions for the urbanization of urban and suburban areas, as well as the issues of landscape and ecological zoning.

Key words: *sustainable development of regions, landscape-ecological zoning of the territory, extensive development areas, migration channels, ecological problem*

Məqaləyə AzMİU-nun "Meliorasiya və su təsərrüfatı tikintisi" kafedrasının dosenti əvəzi, t.ü.f.d. V.V. Məmmədova rəy vermişdir.

UOT: 631.618.41

QAFARBƏYLİ K.Ə., MİRZOYEVA D.İ.

dia.mirza.353@gmail.com

MİL DÜZÜ TORPAQLARININ SU-DUZ REJİMİ

Giriş. Torpaqda mineral duzların məhlul şəklində hərəkəti suyun hərəkətilə sıx bağlıdır. Buna əsasən torpaqların su rejiminə nəzarət böyük əhəmiyyətə malikdir.

Mil düzünün su rejimi onun hər bir hissəsində müxtəlif olur. Düzün dağətəyi zonasının suvarılmayan ərazilərinin su rejiminə əsas təsir göstərən amil atmosfer yağıntıları nəticəsində əmələ gələn səthi sulardır. Buradakı səthi sular torpağın sadəcə üst qatlarına müəyyən qədər təsir göstərə bilər. Torpağın yarımmetrlik üst qatı rütubət miqdarına əsasən daha dinamikdir. Torpağın bu qatında rütubətin miqdarı yaz-yay aylarında buxarlanmanın təsirindən azalaraq 5-10 %-ə (minimum həddə) çatır. Payız aylarında isə torpağın rütubəti maksimum olur.

Torpağın üst qatlarına nisbətən alt qatlarında rütubətin miqdarı sabitdir. Torpağın bu qatlarına səthi suların təsiri olmur və eyni zamanda qrunut suları çox dərin qatlarda yerləşir bu isə rütubətin dəyişilməməsinə səbəb olur. Burada rütubətin miqdarı 7-10% arasında dəyişir.

Ərazinin mayilliyindən asılı olaraq yuxarı hissədən aşağı hissəyə doğru getdikcə torpaqda rütubətin miqdarı artır. Buna səbəb burada səthi suların miqdarının artması və qrunut sularının dayazlaşmasıdır.

Dağətəyi zonanın suvarılan torpaqlarında rütubətin miqdarına atmosfer yağıntıları ilə yanaşı əsas təsiri süni suvarma göstərir. Süni suvarma bitkilərin vegetasiya dövrü ərzində torpaq profilinin rütubətli olmasına səbəb olur. Bu eyni zamanda qrunut suları səviyyəsinin qalxması ilə nəticələnir. Səthi rütubətlənmə və qrunut suları vasitəsilə torpağın alt qatlarının rütubətlənməsi nəticəsində torpaqlar il ərzində rütubətə doymuş vəziyyətdə olur. Bu proses nəticəsində rütubətin dinamikliyi torpağın bütün profili boyunca müşahidə edilir. Bu torpaqlarda rütubətin paylanması torpaq profili və fəsillər üzrə hər hansı qanunauyğunluğa tabe olmur.

Kürsahili düzənlik torpaqları və çayların gətirmə konuslarının aşağı hissəsində su rejimi digər ərazilərə nisbətən tamamilə fərqli xarakter daşıyır. Bu torpaqlarda su rejiminə təsir edən amil dayazda yerləşən qrunut sularıdır. Qrunut sularının torpaq profili boyunca toplanması bu torpaqların bütün il boyu rütubətlə doymasına səbəb olur. Rütubətlə doymuş bu torpaqlarda nəmlik miqdarı 30-40 % bəzən isə daha çox ola bilər. Torpağın alt qatları yüksək dərəcədə rütubətlənmiş olur və bu rütubət miqdarı ilin bütün vaxtlarında dəyişməz olaraq qalır.